

УДК 339.9.012.421:/620.9:061.1ЄС

Чернецька О.В.*

МІСЦЕ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В ГЛОБАЛЬНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ (НА ПРИКЛАДІ ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ ЄС)

Анотація У статті досліджено систему впровадження основних принципів економічного лібералізму на ринках електроенергетики та газу Європейського Союзу.

Ключові слова: Лібералізація, відкриття ринку, енергоефективність, ринок газу та ринок електроенергії, внутрішній енергетичний ринок.

Annotation The article examines the system of implementation fundamental principles of economic liberalism in the electricity and gas markets of the European Union

Keywords: Liberalisation, Market Opening, Energy Efficiency, Gas Market and Electricity Market, the Internal Energy Market.

Проблеми лібералізації Європейського ринку електроенергії та газу досліджували провідні вчені, Герцог Р., Марку Ж. (Франція), Локателлі Р., Чуді Г.-М. (Швейцарія), Габбе Г., Мюдріх Г., Кліп К. (Німеччина); Еберхардт П., Стасяк А., Зьоло З. (Польща); Зарді А. (Італія); Ілієва М. (Болгарія); Зверєв Й. (Росія); Тей Ю., (Словаччина) та ін. Основи лібералізаційної парадигми вивчали також українські науковці, такі як Філіпенко А.С., Шнирков О.І., Чужиков В.І., Бажал Ю.М.; Амоша О., Беленький П., Будкін В., Бураковський І., Луцишин Н., Макогон Ю., Мокій А. тощо

Енергетичний комплекс є основою розвитку сучасної промислової моделі Європейського Союзу. Великий перелік проблем і викликів, які постали в енергетичній сфері сьогодні, зумовлюють необхідність розробки та імплементації активної енергетичної політики на рівні Співтовариства.

Слід зазначити, що енергія у різних формах споживається всіма секторами економіки. Більшість енергії споживається транспортом (30%), промисловістю (28%) та домогосподарствами (27%). На сферу послуг і сільське господарство припадає лише 11% та 4% відповідно. У структурі енергоспоживання відбулися значні зміни. З 1990 по 2000 рік валове споживання енергії в ЄС-15¹ зросло на 10%, при цьому питома вага твердого палива знизилася на 29%, природного газу — зросла на 52%, атомної енергії — на +23%, поновлюваних джерел енергії — на +35%, нафти — на +8%.

¹ Так-звані старі країни члени ЄС (до розширення 2004 року), а саме Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Ірландія, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Іспанія, Португалія, Греція, Данія, Фінляндія, Швеція.

* здобувач кафедри світового господарства та міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Головний економіст Головного управління економіки та інвестицій Київської міської державної адміністрації.

Станом на 2012 рік валове споживання енергії у ЄС-27 сягнуло 1774 млн тонн нафтового еквівалента (дані м.т.н.е.). Нафта є найвагомим джерелом енергії (питома вага у споживанні енергії становить 36,7 %), вона переважно використовується у транспорті (56 % валового споживання нафти), як сировина у нафтопереробній промисловості (15 %), а також в інших галузях кінцевого споживання промислових товарів, послуг та в домогосподарствах (сукупна частка дорівнює 23 %). Крім того, нафта є сировиною для підприємств, що забезпечують опалення житлових будинків (6 %)

Природному газу належить друге місце у структурі енергоспоживання ЄС (24,6 %). Цей вид палива переважно використовується для виробництва електроенергії (29 %), опалення житлових будинків (29 %), потреб промисловості (25 %), має доволі невелике значення для транспорту. На третьому місці — тверде паливо (17,7 %), що переважно використовується для виробництва електроенергії (74 %) та на потреби важкої промисловості.

Таким чином, можна стверджувати, що структура споживання енергоресурсів не відповідає економічним інтересам ЄС: нафта, газ та вугілля у сукупності забезпечують майже 80 % споживчих потреб ЄС.

Частка атомної енергії постійно зростала і досягла 15 % у 2010 році (дещо знизившись у 2011 році до 14,2 %) від валового енергоспоживання ЄС. Проте останнім часом значно скоротився обсяг інвестицій у галузі, а також велика кількість АЕС у нових країнах-членах тимчасово зупиняють свою діяльність на вимогу Європейської Комісії. Це зумовлено бажанням підвищити рівень безпеки атомного сектора за рахунок виведення з експлуатації енергоблоків застарілих модифікацій (насамперед ВВЕР 440-230 та РБМК). До того ж, три старі країни—члени ЄС — Бельгія, Німеччина та Швеція — прийняли рішення у майбутньому цілковито відмовитися від атомної енергетики.

Останнім часом стрімко зростало використання енергії з відновлюваних джерел (енергія біомас, гідроенергетика, енергія вітру, сонця, геотермальна, фотогальванічна тощо), частка якої досягла 6,7 % у 2005 році. Енергія біомас успішно використовується для виробництва електроенергії, опалення, виробництва біопального для транспорту. Вітрова та гідроенергія використовуються для виробництва електроенергії. Використання енергії вітру зросло у сім разів у 1998—2011 рр.

Близько половини спожитої енергії виробляється в межах ЄС, отже, в даний час імпортна енергетична залежність Спільноти становить 50 %. При цьому, найбільша залежність від сирової нафти — ЄС імпортує близько 80 % від загального обсягу внутрішнього споживання нафти. Дещо нижча залежність від природного газу (54%) та вугілля (38%). Атомна енергія та енергія з відновлюваних джерел вважається повністю забезпеченими внутрішніми джерелами. Ситуація ускладнюється тим, що залежність продовжує зростати. Так, у 2005 р. чистий імпорт (імпорт мінус експорт) енергоресурсів у ЄС-25 зріс порівняно з 2004 р. на 4,5% і сягнув 950 млн тонн нафтового еквівалента. Рівень енергетичної залежності зріс із 54 % у 2004 р. до 56,2 % у 2005 р. Усі держави-члени, за винятком Данії, є чистими імпортерами енергоресурсів. Найбільший рівень енергетичної залежності мають Німеччина (61,1 %), Франція (54,5%), Італія (86,8%) та Іспанія (85,1 %). За оцінками експертів, за збереження сучасних темпів зростання енергоспоживання залежність від зовнішніх поставок енергоносіїв може сягнути 70 % у 2030 році (а з нафти — 94%).

Іншою проблемою, яка є похідною від попередньої, є недостатній рівень географічної диверсифікації імпорту енергоносіїв. Так, половина імпорту нафти-сирцю надходить до ЄС із трьох країн, а саме: з Російської Федерації (20 % загального імпорту нафти), Норвегії (20 %) та Саудівської Аравії (11 %)

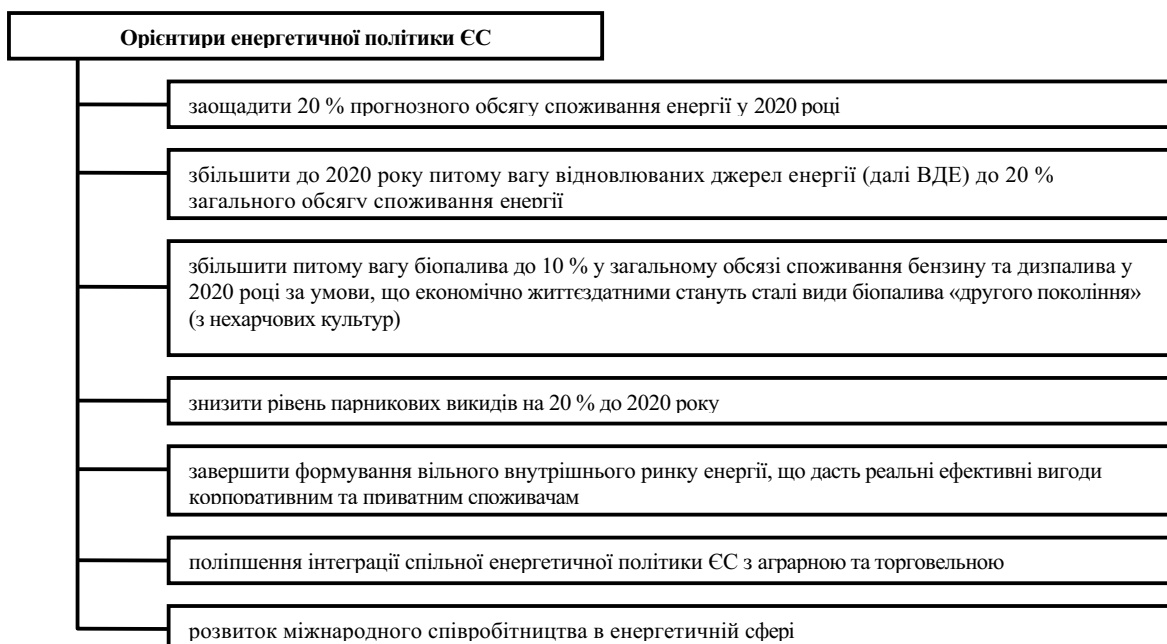
Ще одним наслідком залежності від зовнішніх постачань енергоносіїв є зростання кон'юнктурних ризиків, зумовлених коливаннями цін на світовому ринку на нафту та нафтопродукти. Так, ціни на рідке паливо подвоїлися протягом періоду з 1996 по 2011 рік. В основі цього є зростання цін на нафту, що спричинило відповідне подорожчання нафтопродуктів, зокрема бензину.

Отже, ключовими проблемами у контексті розвитку енергетичної політики ЄС є:

- невідкладна потреба в інвестиціях для задоволення попиту на енергію та модернізацію інфраструктури (близько 1 трлн євро протягом майбутніх 20 років);
- збільшення залежності від імпорту (до 2030 року близько 70 % споживання енергії в ЄС задовольнятиметься за рахунок імпортованих продуктів);
- недостатня географічна диверсифікація постачань енергоресурсів (більше половини обсягу споживання газу ЄС надходить від трьох країн — Росії, Норвегії, Алжиру; аналогічно і з нафтою, 50 % імпорту якої надходить з Росії, Норвегії та Саудівської Аравії),
- очікується, що глобальний попит на енергію та рівень викидів CO₂ зростуть до 2030 року на 60 %;
- до кінця століття очікується потепління світового клімату від 1,4 % до 5,8 %, що призведе до серйозних проблем у розвитку економічних та екологічних систем;
- недостатній рівень конкуренції на внутрішніх енергетичних ринках. Європи призводить до втрат споживачів енергії від завищених цін та ризику безпеки постачання енергії.

Враховуючи ці та низку інших чинників, органи ЄС виробили єдине бачення щодо цілей спільної політики ЄС в енергетичній сфері. Це насамперед забезпечення функціонування спільного енергетичного ринку, безпека постачань енергоносіїв до ЄС, сприяння зростанню енергоефективності та економії енергії, а також розвиток нових і відновлюваних форм енергії. У контексті визначених цілей покладено конкретні кількісні цільові орієнтири енергетичної політики ЄС. (Див рис. 1).

З рисунка можемо побачити, що всі цілі мають абсолютно визначений кількісний показник та термін виконання поставлених задач. Кожна країна-член Європейського Союзу має зобов'язання перед Єврокомісією виконувати ці цілі в передбачені відповідними директивами строки.

Спільна енергетична політика ЄС умовно пройшла низку етапів, які можна розглядати через призму загальних інтеграційних процесів та профільного енергетичного законодавства.

Вперше концепція масштабних реформ ринків електроенергії та газу була оприлюднена ще в 1988 р. Обґрунтовуючи необхідність цих реформ, Єврокомісія відзначала: «Понад інтегрований європейський енергетичний ринок буде сприяти зниженню собівартості енергії, що безпосередньо вигідно індивідуальним і промисловим споживачам, а також надасть позитивний ефект на структуру енергетичної галузі Співтовариства, сприяючи поліпшенню структури витрат та раціоналізації виробництва, передачі і розподілу енергії»².

Головною метою перетворень була лібералізація і об'єднання ринків, тобто створення Єдиного лібералізованого ринку електроенергії та газу (ЄЛРЕГ) з високим рівнем конкуренції. Це повинно було спричинити за собою вирівнювання та загальне зниження тарифів на енергоносії в різних державах-членах. Створення (а зараз - вдосконалення) ЄЛРЕГ було і залишається системоутворюючим елементом енергетичної політики ЄС.

Проте реальні дії почалися лише десятиліття по тому, з прийняттям першої електричної (1996 р.) і першої газової (1998 р.) директив.

Зрештою спільна енергетична безпека для держав-членів ЄС перестала бути абстрактною ідеєю. Європейський Союз активізував зусилля з метою диверсифікації джерел постачання енергоресурсів і шляхів їх транспортування та спрямував свою роботу на усунення розбіжностей у національних законодавствах цих країн для того, щоб:

- сформулювати єдині погляди у сфері енергетичної політики;
- усунути відмінності серед держав-членів в обсягах споживання різних видів енергоносіїв, частці відновлювальної енергетики, структурі та відкритості енергетичних ринків, залежності від імпорту енергоносіїв у країнах-членах ЄС;
- забезпечити рівний доступ усіх учасників до ринків газу та електроенергетики;
- розширення прав споживачів і досягнення найвищого рівня захисту та безпеки;
- створити єдину європейську енергосистему та поліпшити внутрішній взаємозв'язок європейських енергетичних мереж;
- збільшити використання альтернативних джерел енергії і зменшити споживання газу;
- створити стратегічні запаси енергоносіїв;
- започаткувати єдине європейське планування в енергетиці;
- посилити енергетичні відносини з третіми країнами;
- побудова панєвропейського об'єднаного енергетичного ринку.

До 2000 р. цей напрям енергетичної політики ЄС знаходився, можна сказати, в експериментальній стадії. Переконавшись, що нова система регулювання ринків здатна функціонувати на практиці – енергетичні компанії, великі споживачі та державні регулюючі органи адаптувалися до нових правил, а країни-члени, раніше надзвичайно скептично ставилися до ідей лібералізації, пом'якшили свою позицію, - Європейський Союз перейшов до наступних кроків. У 2003 р. були прийняті друга електрична (№ 2003/54) і газова (№ 2003/55) директиви, що розвивають і деталізують основні положення реформи.

Одним з основних інструментів реалізації енергетичної політики у період з 2003 по 2006 рік була багаторічна програма дій у галузі енергетики під назвою «Європа інтелектуальної енергії» (Multiannual programme for action in the field of energy (2003—2006) «In-

² Commission of the EC. The Internal Energy Market. Commission Working Document. COM(88) 238 final. Brussels, 2 May 1988, p. 5.5.

telligent Energy Europe»). На відміну від попередньої П'ятирічної рамкової програми дій в енергетичному секторі (1998—2002) нова рамкова програма має у своїй структурі чотири спеціальні програми (замість шести), а саме: раціональне використання енергії та управління попитом на енергію (програма SAVE), розвиток використання нових та поновлюваних джерел енергії (ALTERNER), енергетичні аспекти транспорту (STEER) та міжнародна кооперація у сфері відновлюваних джерел енергії і енергоефективності (CO-PENER).

Для кожної спецпрограми пропонується шість інструментів:

- імплементація стратегії⁴
- створення фінансових та ринкових структур і інструментів⁵
- розвиток систем та обладнання, необхідних для прискорення комерціалізації демонстраційних проектів⁶
- розвиток інформаційної і освітньої інфраструктури енергетичного комплексу;
- моніторинг;
- оцінка впливу зазначених важелів і інструментів.

Проекти SAVE та ALTERNER вважались пріоритетними. На них було заплановано витратити 160 млн. євро, на решту проектів — лише 50 млн євро із загального бюджету обсягом 250 млн євро. Рамкова програма надала фінансування для більше, ніж 200 європейських: проектів в енергетичній сфері.

Іншою ініціативою, що доповнювала основний інструмент — Рамкову програму, — була громадська Кампанія «Стала енергетика Європи 2005-2008», завданнями якої було забезпечення високого рівня громадської обізнаності, розуміння та підтримки цілей спільної енергетичної політики; підвищення обізнаності державних службовців, причетних до реалізації енергетичної політики на всіх рівнях; обмін передовим досвідом, а також стимулювання приватних інвестицій у прогресивні технології, які забезпечують екологічно безпечний розвиток енергетики.

Застосування спільного загальноєвропейського підходу до регулювання енергетичної сфери вже дало позитивні результати. Так, споживання енергії в ЄС-25 протягом останніх 10—15 років зростало меншими темпами, ніж ВВП, що зумовило позитивну тенденцію скорочення енергоемності європейського виробництва.

Завдяки усуненню ринкових і технічних бар'єрів на шляху підвищення ефективності використання енергоресурсів та реалізації потенціалу енергозбереження в ЄС заплановано щорічне зниження енергоемності ВВП у розмірі понад 1 %, що означатиме скорочення енергоспоживання на 100 мегатонн нафтового еквівалента (що еквівалентно зменшенню викидів CO₂ на 200 Мт щорічно, що становить 40% зобов'язання ЄС за Кіотським протоколом).

У міру еволюції європейських поглядів на енергетичну сферу у спільній енергетичній політиці на перший план виходить проблема забезпечення сталого розвитку, що зумовлено зростанням глобальної загрози парникового ефекту та забруднення довкілля викидами вуглекислого газу. Своєю розв'язкою стратегія Співтовариства у сфері енергетичної політики отримала на Готенбурзькому саміті Європейської Ради 15-16 червня 2001 року, де було погоджено Стратегію Співтовариства щодо сталого розвитку, де передбачено низку заходів на рівні Співтовариства щодо збереження природи, зокрема й стосовно біологічного палива. У відповідь на пріоритети Готенбурга Європейська Комісія оприлюднила Послання «Стратегія Європейського Союзу щодо сталого розвитку», в якому запропонувала низку заходів, зокрема стосовно запобігання зміні клімату та поширення поновлюваних джерел енергії. Серед основних варто виокремити:

- зменшення викидів газів, що спричиняють парниковий ефект, щорічно до 2020 р. на 1 % від рівня, що існував у 1990 р. у контексті зобов'язань за Кіотським протоколом, а також спонукання провідних індустріальних держав до дотримання ними зобов'язань за Кіотським протоколом;
- запровадження оподаткування енергоносіїв з метою перенесення втрат від негативних екстерналій на відповідних суб'єктів господарювання;
- послідовне зменшення субсидіювання виробництва твердого палива та його споживання до 2010 р. одночасно із заходами з підтримки розвитку альтернативних робочих місць;
- запровадження заходів у сфері підтримки та розвитку альтернативного палива, зокрема біологічного, з метою доведення рівня його споживання транспортними засобами до 7% на 2010 р. та принаймні до 20 % на 2020 р.;
- забезпечення більшої підтримки досліджень, розвитку та поширенню технології щодо чистої та поновлюваної енергії та більш безпечної ядерної енергетики, зокрема у сфері утилізації ядерних відходів.

Сучасна політика ЄС в енергетичній сфері має три головні мети — конкурентоспроможність енергетичного сектора, сталий розвиток і безпека енергопостачання.

Перша мета (конкурентоспроможність) пов'язана із лібералізацією внутрішнього ринку енергоносіїв, забезпеченням дієвої конкуренції, створенням мережі ліній електропередачі, а також НДДКР (у сфері отримання чистого вугілля, скорочення фінансування вугледобувної галузі, розвиток альтернативної енергетики, підвищення енергоефективності, ядерних досліджень).

Друга мета (забезпечення сталого розвитку) охоплює розширення застосування поновлюваних джерел, підвищення енергоефективності, розвиток атомної енергетики, торгівля квотами шкідливих викидів.

Третя мета (безпека енергопостачання) конкретизується в таких елементах: управління європейськими запасами нафти та газу, потужність нафтопереробних підприємств, зберігання енергії, захист від терактів, розвиток внутрішнього діалогу.

У вересні 2009 р., після майже трирічної дискусії, був прийнятий так званий Третій пакет заходів щодо реформи ЄЛРЕГ, положення якого повинні були бути імплементовані в національні законодавства до березня 2011р.

Третій енергетичний пакет складається з п'яти документів:

1. Регламент ЄК № 713/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р., що засновує Агентство з питань співробітництва регуляторів у сфері енергетики (Agency for the Cooperation of Energy Regulators);
2. Регламент ЄК № 714/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. про умови доступу до мереж транскордонних обмінів електроенергією, що скасовує Регламент ЄС № 1228/2003;
3. Регламент ЄК № 715/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. про умови доступу до мереж транспортування природного газу, що скасовує Регламент ЄС № 1775/2005;
4. Директива 2009/72/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. щодо спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії, що скасовує Директиву 2003/54/ЄК;
5. Директива 2009/73/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. щодо спільних правил для внутрішнього ринку природного газу, що скасовує Директиву 2003/55/ЄК.

Сучасна політика Європейського Союзу будується на основі положень останньої Зеленої Книги у сфері енергетики «Європейська стратегія сталої, конкурентної та безпечної енергетики»

Отже, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що лібералізація ринку електроенергії та газу Європейського Союзу мала певні передумови, спричинені зростанням попиту на енергоресурси, значний рівень залежності від імпорту та декількох світових нафтових криз, що спричинили стрімке зростання цін.

Для забезпечення громадян Євросоюзу та промисловості енергоресурсами за доступними конкурентними цінами, на інституційному рівні відбувались поетапні зміни з метою вироблення механізму ринкового регулювання енергетичної галузі.

Сучасний стан енергетичного ринку Європейського Союзу характеризується подальшими лібералізаційними процесами, демонополізацією, розвитком енергоефективності, екологічним контролем та забезпеченням сталого розвитку.